

Др Борис Беговић*

„Када је у питању разарање, можете рачунати на большевике.“

Морис Верстрет, 1917. године

Hassan Malik. 2018. *Bankers and Bolsheviks: International Finance and the Russian Revolution*. Princeton – Oxford: Princeton University Press, 296

Ово књига је посвећена готово потпуно заборављеном догађају – државном банкроту (*sovereign default*) који је совјетска Русија прогласила у фебруару 1918. године. Према неким индикаторима, највећем државном банкроту у (финансијској) историји света. И једном од ретких у којим држава дужник не само да је престала да извршава своје обавезе према повериоцима него је јавно и недвосмислено порекла све те своје обавезе, то јест одрекла се свих државних дугова који су настали пре ступања на власт оних који су одлучили да историја почиње од њих.

Иако је тај догађај за многе, укључујући повериоце, представљао изненађење, аутор већ у уводу, анализирајући Лењиново писање у предреволюционарном периоду, нарочито налазе његове књиге *Империјализам као највиши стадијум капитализма*, закључује да том изненађењу није било места. За Лењина је, како пише аутор, финансијски капитал, отелотворен пре свега у банкама, био основни покретач глобалног капиталистичког система, а тај систем, Лењин није скривао, требало је разорити. Револуција ће бити, закључује аутор, „експлицитно финансијска“ (стр. 3). Стога и не треба да чуди совјетски државни банкрот којим је ударац нанет повериоцима – банкама, бар како су то оцењивали большевици.

Но, пре него што пажњу посвети сâмом државном банкроту совјетске Русије, аутор с правом читаоца води кроз деценије које су том банкроту претходиле и кроз кратку историју руских државних финансија. Тај историјски преглед почиње последњом деценијом XIX

* Аутор је редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, begovic@ius.bg.ac.rs.

века, временом када царска Русија бележи високе стопе привредног раста, заснованог на убрзаној индустријализацији и свеобухватној трансформацији по много чему још увек феудалног друштва. То је време када на место министра финансија ступа Сергеј Вите. За њега се везује велики инвестициони замах у царској Русији крајем XIX и почетком XX века, нарочито у изградњи железница, са Транссибирском железницом као симболом те изградње. Перцепције могу да буду варљиве, али је неспорно да је управо током Витеовог мандата Русија прихватила златни стандард (1897. године) и учестало се појављивала на страни тражње на међународном тржишту капитала, како би прикупила средства за убрзану индустријализацију под пашком државе. Управо су се у том периоду руске државне финансије потпуно интегрисале у међународно тржиште капитала, и то тако да је Русија постала највећи појединачни дужник на том тржишту – пред Први светски рат, ниједан државни дуг није био већи. Русија се у позајмљивању капитала окренула пре свега Паризу и Берлину, што је, уз тадашње свеобухватно захлађење у односима Немачке и Русије, довело до тога да су француске банке биле најактивније. Ротшилдови, који су тада били доминантан играч у Лондону, нису били заинтересовани да се укључе, „згрожени над царистичким антисемитизмом“ (стр. 51). Ц. П. Морган и Вол стрит су тада још увек имали друге приоритете. Због тога је било неминовно да Французи буду највећи повериоци царске Русије.

Управо тако – Французи, а не само француске банке. Реч је о следећем: тадашњи државни зајмови били су засновани, као и већина данашњих, на емитовању обвезница. Притом, француске банке су биле само покровитељи емисије руских државних обвезница, иако су одређени њихов део задржале у свом портфељу. Већи део обвезница купили су, пласирајући своју штедњу, мали инвеститори, укључујући велики део француске средње класе, као и одређени део француске радничке класе, која је, уз сељаке, крајем XIX века већ располагала одређеном штедњом.¹

Убрзани привредни раст Русије није пратила политичка стабилност, што је изазвало, после жестоког пораза Царевине у Руско-јапанском рату 1905. године, серију политичких и економских нестабилности познатијих као Револуција из 1905. године, коју је Лењин касније назвао „генералном пробом Октобарске револуције“. Све то је узроковало пад нивоа привредне активности, увећање фискалног дефицита, финансијску кризу и потребу да се увећаним нивоом

¹ О овоме сведочи разговор типичних представника средње класе из Прустовог романа *У потрази за изгубљеним временом*, који аутор наводи у уводу своје књиге. Ликови Прустовог романа расправљају о томе у које хартије од вредности да инвестирају и експлицитно помињу конзоле (британске државне обвезнице без рока доспећа) и руске државне обвезнице са стопом приноса од четири одсто.

инвестиција обезбеди нови замах привредног раста. Због тога су власти Царевине предузеле све што је било у њиховој моћи да Русији обезбеде нови међународни зајам. Уговор о том зајму закључен је у априлу 1906. године и у историографији се често назива „зајмом који је спасао Русију“, како је то у Думи прогласио Владимир Коковцов, тадашњи министар финансија, који је на том месту заменио Витеа, тада већ премијера. Но, аутор веома пажљиво анализира економске и, нарочито, политичке последице тог зајма и начина на који је он реализован. Дума је потпуно маргинализована у целокупном поступку склапања тог уговора и знатно је увећан државни дуг Царевине, што је само појачало решеност опозиције да се супротстави властима. На међународном плану је значајно да је то први међународно синдикализован зајам, што значи да се Русија ослободила концентрације својих дуговања једној земљи, Француској, али је појављивање руских државних обвезница на другим финансијским тржиштима, попут британског, увећало изложеност тих обвезница спекулативним ударима. Надаље, то појављивање је било праћено и негативним публицитетом који су стварали противници тог зајма, што је умањивало садашњу вредност емитованих обвезница, па је тиме утицало и на услове будућег задуживања Русије на тим тржиштима. За аутора „зајам који је спасао Русију“ није ништа друго до Пирова победа руских власти.

Но, извесно је да се у периоду после тог зајма, не мимоновно, а још мање искључиво због њега, финансијско и економско стање Русије знатно поправило. Вратио се динамичан привредни раст, стабилизовало се домаће финансијско тржиште и стога се умањио ризик инвестирања у руске државне обвезнице. Разлика у стопи приноса, то јест у каматној стопи између британских и руских државних обвезница, смањила се са 340 базичних поена (у јуну 1906. године), на свега 140 у пролеће 1914. године. Стопе привредног раста су се подигле високо, што је омогућило да се, и поред лавовског задуживања у иностранству, умањи стопа задужености (мерена тадашњим индикаторима) земље. Она је 1913. године била свега 47% – мало изнад вредности тог показатеља за Немачку и испод вредности за Француску.² Штавише, лондонски *The Economist*, описујући политичко стање у Русији, наводи да су људи у Русији, иако желе промене, „вољни да их траже мирним, парламентарном средствима. Револуција је готова. Русија се окренула либералној демократији“ (стр. 88). Но, укупни ниво задужености се увећавао, а осим спољног, увећавао се и већ позамашан унутрашњи, не само државни дуг. А практично ниједна политичка противречност која је изазвала Револуцију из 1905. године није успешно разрешена. На све то је дошао Први светски рат.

² Реч је о износу дуга који није коригован износом државних потраживања. Дакле, у питању су бруто, а не нето вредности.

Сам улазак у рат омогућио је руским властима да директно позајмљују средства од влада савезничких земаља и да укидањем конвертибилности папирног новца за злато добију на флексибилности монетарне политике. То су биле добре вести, макар на кратак рок. Све остале су биле лоше. Већ сама објава рата узроковала је пад обима производње. Изузев стагнације у 1915. години, како је рат текао, обим производње је све више опадао. Разлози су били јасни. Русија је почела војним поразима да губи делове своје предратне територије, па тиме и капацитете за производњу на њима. Велики део радне снаге био је мобилисан, а онај који није, све је више штрајковао, не само због драстичног пораста цене основних намирница. Ни абдикација цара Николаја II и успостављање републике са привременом владом Керенског на челу нису смирили тензије. Напротив, број и обухватност штрајкова драстично су порасли: како наводи аутор, број штрајкача се удесетостручио од марта до октобра 1917. године. Наравно, заслуге или одговорност за то, зависи од угла посматрања, треба приписати, између осталих, и бољшевицима и драстичном увећању нивоа њихових активности по повратку њиховог неспорног вође у земљу у априлу 1917. године.

Но, страни инвеститори нису устукнули. Штавише, њихов апетит за ризик се повећао. Томе су допринеле, што експлицитне, то имплицитне гаранције које су за руске обвезнице и сервисирање обавеза на основу њих дале западне владе, пре свега британска и француска. Типичан пример моралног хазарда. У таквом околностима, оне банке, попут *Crédit Lyonnais*, које су у свом портфељу држале велики број руских обвезница, биле су убеђене да ће им, уколико Русија престане да извршава своје обавезе, њихова држава прискочити у помоћ и избавити их из губитака. Није, дакле, понашање банака из 2008. године и велике финансијске кризе ништа ново. А конкуренција на финансијском тржишту у Русији постајала је све јача и неки су већ озбиљно размишљали о свом положају на том тржишту после завршетка Великог рата. У таквим околностима и не чуди то што се страни инвеститори нису много базирали на могућност револуције. Напротив, како наводи аутор, чак су сматрали да би та револуција била добра ствар, да би могла да донесе нове пословне прилике. Аутор закључује да је безбрижност страних инвеститора у Русији 1917. године била последица „не пропуста да антиципирају револуцију, већ пропуста да тачно предвиде природу револуције у коју су они свесно улагали“ (стр. 161).

Тешко да би у расправи могао да опстане ауторов став да су страни инвеститори улагали у револуцију, више су улагали без обзира на револуцију, али је далеко битније питање како и зашто нису видели шта следи, каква ће то бити револуција. Бољшевици то нису крили. Лењин је, како наводи сам аутор, још 1916. године написао и

објавио јасно шта мисли о „буржоаској Француској, реакционарној Француској, савезнику и пријатељу царизма, ‘светском лихвару’... која брани свој плен, своје ‘свето право’ да поседује колоније, своју ‘слободу’ да експлоатише свет уз помоћ милиона позајмљених слабијим и сиромашнијим земљама“ (стр. 164). А у програмском памфлету објављеном три недеље пре Октобарске револуције, Лењин јасно наводи да није у питању само поништавање ратних зајмова већ проглашавање ништавим свих државних дугова, како наводи, не само царизма него и буржоазије.

Дакле, у том погледу за бољшевице није било дилеме. Штавише, аутор аргументовано, указујући на забрињавајући пораст руског државног дуга (војни издаци су у свакој ратној години финансирани са преко 50%, а у неким годинама и са преко 60% међународним задуживањем) и драстичан пад нивоа привредне активности, тврди да Русија, независно од идеолошких светоназора нове власти, не би могла да испуњава своје обавезе према повериоцима, тако да би банкрот био неизбежан. Другим речима, и неке друге власти би у тим условима морале да прогласе банкрот, и то из разлога уобичајеног у историји – немогућности да се сервисира дуг. Но, бољшевици су хтели да уђу у историју на други начин. Већ на самом почетку њихове владавине започела је расправа о питању руског државног дуга, и то да на састанку Сверуског централног извршног комитета (бољшевичко законодавно тело) 28. новембра 1917. године (по новом календару). На њему је један од његових чланова, Соломон Лозовски, покренуо питање банкрота тврдећи, цитирајући француске марксисте, да ће „револуција у Француској избити онда када Русија престане да отплаћује свој државни дуг Француској“ (стр. 192). Овим постаје јасно да је бољшевичка одлука о банкроту била смештена у контекст светске револуције која се очекивала и коју би банкрот, наводно, само поспешио. А таква револуција ће уклонити „буржоаске власти“ тих земаља, које би биле огорчене бољшевичким проглашавањем банкрота. Због тога је потребно, не само да се престане са сервисирањем обавеза, већ да се све те обавезе једнострано прогласе ништавим – да совјетска Русија пориче свој државни дуг, како је забележено на састанку Совнаркома (бољшевичка влада) 4. јануара 1918. године (по новом календару). Још је месец дана хаотичног времена устоличавања још увек дилетантске бољшевичке власти (то је и време катастрофално лоше вођених мировних преговора у Брест-Литовску са Немачком) било потребно да бољшевичко законодавно тело 3. фебруара донесе уредбу којом совјетска Русија *de iure* пориче своје државне дугове и уговоре који су правна основа државне дужничке обавезе једнострано проглашава ништавим. Дакле, совјетска Русија је свету обнародовала да не жели да испуњава своје дужничке обавезе, прецизније, да сматра да оне уопште и не постоје.

Занимљива је била реакција поверилаца. Једноставно, одбацивали су реалност. Француски коментатор Емануел Видал сматрао је да ће бољшевици брзо да се призову памети и да пониште своју одлуку јер проглашење банкрота државу удаљује са светског финансијског тржишта. Нико не жели да позајми оном који није вратио оно што је требало да врати, односно ко није платио оно што је требало да плати. Стога, сматрао је Видал, не постоји случај да је држава била способна да остане у банкроту и „бољшевици ће спознати да и они морају да потпадају под тај закон“ (стр. 198). Није спорно да је Видал био добар познавалац међународних финансија коме је било познато да је највећи подстицај држави да не прогласи банкрот то што по његовом проглашењу губи приступ међународном тржишту капитала и могућност да свој (примарни) фискални дефицит финансира на тај начин. Међутим, он очигледно, као и многи други 1918. године, није познавао бољшевице – на шта су они били спремни и који су подстицаји били релевантни за њих. Банкрот совјетске Русије и Совјетског Савеза, који ју је наследио, трајао је 69 година – најдуже у историји, како тврде Рајнхарт и Рогоф (Reinhart, Rogoff, 2009), свакако најбољи познаваоци историје суверених дугова и државних банкрота. Тек је 1987. године Совјетски Савез постигао споразум са повериоцима и добио слободан приступ међународном тржишту капитала.

Да ли је описани престанак сервисирања обавеза највећи државни банкрот у историји? Одговор на то питање зависи од тога који се показатељ величине дуга користи. Номинална вредност Руског дуга у тренутку проглашења банкрота била је 4.560.106.792 америчка долара. Када се тај износ, поређења ради, претвори у америчке доларе из 2012. године, величина тог дуга само је нешто мања од вредности аргентинског дуга у тренутку банкрота из 2001. године и чини негде половину износа грчког државног дуга у тренутку његовог реструктурирања из 2012. године. Аутор, међутим, инсистира на релативном показатељу, а то је учешће дуга у укупном светском бруто домаћем производу у тренутку банкрота. Према том показатељу, дуг совјетске Русије у тренутку банкрота био је преко пет пута већи од грчког и десет пута већи од аргентинског. Није ни чудо, закључује аутор. Грчка је периферна земља еврозоне, Аргентина периферна земље светског финансијског система, а царска Русија је била, на дужничкој страни, централна земља тадашње светске финансијске архитектуре. У том смислу, уредба Сверуског централног извршног комитета од 3. фебруара 1918. године јесте правни документ којим је проглашен највећи државни банкрот у историји.

Читање ове књиге, откривање чињеница и својеврсно ослобађање, макар од заборава, истине о државном банкроту совјетске Русије отвара, као и читање сваке добре књиге, нова питања. Осим оних о

карактеру бољшевичке власти и степену бескрупулозности њених протагониста, питања се могу односити и на највећег повериоца – Француску. Да ли се губитком могућности да наплати потраживање од Русије може објаснити француска ригорозна, готово немилосрдна позиција према Немачкој и ратним репарацијама које је захтевала на Париској мировној конференцији, које су потом унете у Версајски мировни уговор? Можда је још значајније питање утицаја тог банкрота на власнике руских државних обвезница у Француској, од којих су многи били мали инвеститори. Његов утицај на друштвену историју Француске био је значајан и, према свему судећи, досад слабо истражен. Ако ништа друго, показало се да је, још крајем XIX века успостављен, свет савремених, глобализованих финансија испреплетан и међузависан. Тога би требало да буду свесни сви они који, на различите начине, академски или крајње практично, размишљају о државним банкротима.

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

Reinhart, Carmen M., Kenneth S. Rogoff. 2009. *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton – Oxford: Princeton University Press.